

POSTMODERNISMUL: ÎNTRE ONIRISM ȘI METALITERATURĂ

Lilia MANOLE

Abstract

This study recorded one of three science that deals with literature and literary history. The author aims to open a new aspect in the evolution of Romanian literature, focusing the research on postmodern period, so much in vogue today, and the elements that sometimes we disagree. The analysis contains the transformation of literary facts, finding certain keys, solutions, social repercussions of contemporary literary fact.

Keywords: Romanian literature history, postmodernism, onirism, metaliterature.

* * *

Conceptul de literatură este un fapt sociocultural, destul de vast și multidirecțional, este o condiție transcendențială, metafizică, simbolică și onirică a experienței.

Studiul de față consemnează, în parte, una din cele trei științe care se ocupă de literatură și istoria literaturii. Ca și în alte articole scrise în acest domeniu, îmi propun să analizez o nouă latură în evoluția literaturii române, axându-mă pe perioada postmodernistă, atât de mult în vogă la ora actuală și ale cărei elementele ne fac, uneori, să ne contrazicem.

Țin să accentuez că între istoria literară și istoria literaturii am ales anume istoria literară, pentru că voi analiza transformarea unor fapte literare, găsind anumite chei, soluții, repercusiuni sociale ale faptului literar dat. Deși, din capul locului, recunoaștem că istoria literară e miezul criticii literare.

În anul 1994, scriam și-mi susțineam teza de licență la literatura română, ce avea ca obiect de studiu Postmodernismul. Optzecismul. Recunosc, nu a fost deloc facilă munca asiduă de critic literar, la vârsta de 22 de ani. Țin mult la această lucrare, chiar aș îndrăzni să revin la conținutul ei, care este destul de actual și acum, cu o simplă cerință către Alma Mater, să-mi ofere și mie lucrarea, susținută cu brio.

Dacă tot literatura cu vise mă incită, fapt pentru care îi sunt acestei științe recunoscătoare, încercam în una din zile să profilez câteva idei, care m-ar incita, de ce nu, acestea din urmă să mă inspire, pentru a o iubi și mai mult.

Și iată ce cauzalitate m-a interesat: cum s-a produs trecerea de la modernitate spre evazionism, prin ce noncliseu s-a bagatelizat modernismul, ce salt s-a produs și prin intermediul cărui alt gust estetic, criteriu literar, de dinafară, s-a ajuns la postmodernism? De ce a dispărut din literatură curentul modernismului și ce balanță le-a susținut pe ambele perioade (curenți literare)? Or, mi-am propus să definesc, în termeni preciși, literatura devenită o artă a prezentului, a zilei curente, a cotidianului și a marilor convalescențe de ordin oniric, eteric, poetic, religios, existențial.

Uneori, ne dăm seama, că vorbim despre acest gen al artei, interesându-ne mai mult de lumea de dincolo de ea, decât de ceea ce se întâmplă și se declanșează în interiorul acestui atom de trăiri și simțăminte, de emoții și exaltări, de idei și tangențe etc. Am vrea să nu ne complacem în acest rol de critici prea docili, cu fraze care să irite. Literatura este mama tuturor cărților, întâi de toate.

Pe bună dreptate, literatura e din literatură, o carte e din alte cărți citite, în final. Pe măsură ce ne contrazicem, în aspect teoretic, visând că îmbrățișăm unul sau altele din curențele literare ori că îl apropiem de sufletul nostru pe Rimbaud sau Baudelaire, pe Poe sau Lamartine, literatura a devenit o corelație dintre carte și societate, datorită, mai ales, cărților de proză citite. De aici, mă îndoiesc că un poet ar scrie poeme, dacă ar lectura numai poezie.

Complexitatea literaturii e atât de vastă, încât, astăzi, trebuie să recunoaștem, nu mai avem o literatură română pură. Nici până la Eminescu nu se întâmpla acest lucru, însă clasicismul reușise să domine întreaga Europă, inclusiv spațiul românesc. De la Țiganiada lui Budai-Deleanu la Scrisoarea a treia de Mihai Eminescu și spre O scrisoare pierdută de I.L. Caragiale, acest curent literar reprezintă, în fond, starea politică și socială de atunci, se dezvoltă acele genuri literare pure, variind între ele, de la un scriitor la altul. Acest curent a avut un puternic răsunet în literatura română, dominat în mare măsură de originalitatea scriitorilor, poezilor, de severitatea și luciditatea lor, unii dintre ei erijându-se de la stările de romantism și fantezie.

În cele ce vor urma, într-un alt secol, se va realiza această trecere spre neoclasicism și spre visare, spre vis, ca „parte injectantă” (Corin Braga) în conținutul unui text artistic și, oricât ni s-ar părea de paradoxal, creat într-un spațiu diminuat, dar și dominat de textualitate și de realitate stradală, de recuperare sufletească, prin simpla acceptare a conștiinței de sine.

Între altele, clasicismul secolelor VIII-XIX, caracterizat atât de efervescent de G. Călinescu, avea să demonstreze că dincolo de afinitățile cu poezia și arta franceză, literatura română, din perioada clasicismului, e una lipsită de amprente străine, e originală, dominată de elemente ale esteticului, dar și de critica vehementă a categoriilor retrograde ale societății.

Autorul Istoriei literaturii române de la origini până în prezent a încercat să pledeze pentru ideea că această literatură are un univers de sine stătător, fiind și, printre altele, în relații de analogie cu literatura europeană. Omologarea, pe care a reușit la acel moment să o instituționalizeze G. Călinescu, pentru literatura română, nu era nicidecum depășită, ci respecta și îndeplinea cerințele spirituale ale acelor timpuri. În acest context, Roland Barthes, unul dintre principalii animatori ai mișcării structuraliste și ai semioticii franceze,

reprezentant de seamă al antimodernismului, în Mitologii scria că literatura este un cod pe care trebuie să-l descifrezi.

S-ar fi simțit și în actualitate acea izolare a literaturii române de restul lumii literare, mai ales, prin încercările de a se trece de la modernism la postmodernism, prin negare a tot ce e modern, prin negare a tot ce a fost clasic și romantic. Ceea ce a și realizat G. Călinescu, anihilând corelația existentă, parcă, dar ireală, dintre estetic și antimodern, dintre inestetic și modern. Or, în acest sens, G. Călinescu a apreciat, ca un profund critic literar, toți moderniștii crezuți așa-ziși antimoderni, precum era Tudor Argezi, Ion Barbu etc. Să negăm ceea ce a creat G. Călinescu, negând astfel și literatura română, ar fi cea mai periclitantă lacrimă pentru creația și arta, în fond, românească. O altă latură a literaturii ar fi cea ideologică, filozofică. Or, statutul literaturii este definit, în mare, de părerile și evoluțiile criticilor, scriitorii și ei, care investighează peisajul literar în integritatea și complexitatea acestuia.

Într-un interviu realizat de Georgiana Avram cu Dumitru Țepeneag, scriitorul exclamă: „Ei bine, dintre toate, eu găsesc că simbolurile religiei creștine sunt cele mai subtile. Și mai onirice!” Sunt decisă a crede că de aici, de la Dumitru Țepeneag și grupul oniric, literatura română cunoaște un salt prolific, din care a pornit o nouă generație de scriitori tineri pe atunci (revista Argeș, nr. 1, 2010). Iar în interviul realizat de notabilul critic Eugen Simion, intitulat Ideile sunt ultimele care mor (revista Cultura, nr. 7 / 24 februarie 2011), Dumitru Țepeneag spune despre scrierile lui Eugen Negrici, referindu-se la literatura română și fenomenul oniricului: „Literatura română e o literatură mică, provincială, izolată. Așa e. Dar de ce nu se iau în considerare zvâcnirile acestei literaturi de la Urmuz și până la grupul oniric?...”

Grupul oniric, ce s-a constituit în 1964, era format din Dumitru Țepeneag și Leonid Dimov, scriitori care frecventau cenaclul „Luceafărul”, condus pe atunci de Eugen Barbu, spațiu literar în care au avut prilejul de a-i cunoaște pe Virgil Mazilescu, Vintilă Ivănceanu și Iulian Neacșu, și cărora li se vor alătura ulterior și Daniel Turcea, Florin Gabrea, Emil Brumaru, Sorin Titel, Virgil Tănase ș.a. După ce Eugen Barbu e înlocuit la conducerea cenaclului de Miron Radu Paraschivescu, acesta obține acceptul editării unui supliment de versuri și proză al revistei craiovene Ramuri (numit Povestea vorbei), pe care o transformă într-o nouă revistă de avangardă, de natură să-i unească pe vechii și pe noii onirici. În anul 1966, vor publica aici Vintilă Ivănceanu, Dumitru Țepeneag, Leonid Dimov și Virgil Mazilescu. Însă, curând, revista este interzisă.

Din 1968, centrul atenției oniricilor se mută spre revista Luceafărul, unde, pe lângă scriitorii susmenționați, vor mai publica Emil Brumaru, Florin Gabrea, Sorin Titel, Daniel Turcea ș.a., iar Dumitru Țepeneag și Leonid Dimov își vor preciza și poziția teoretică. Având vagi rădăcini în literatura onirică universală, în special, în zona romantismului german, considerat de alți critici un curent înrudit cu suprarealismul, dar și destul de apropiat de noul roman francez, grupul fusese interzis de cenzură în scurt timp. Dumitru Țepeneag a fost silit să se exileze la Paris.

Au rămas foarte multe texte teoretice, adunate în volum, recent, de Corin Braga, un continuator al esteticii onirismului, care se prelungește până în postmodernism prin operele lui Mircea Cărtărescu. De la Istoria literaturii... a lui G. Călinescu ar fi necesară abordarea unui alt mare critic literar, Eugen Simion, pentru a percepe modul în care s-a produs europeanizarea deplină a literaturii române, sincronizarea ei cu literatura europeană.

E neîndoielnic faptul că prin traduceri (Dumitru Țepeneag fiind un prolific traducător în limbile franceză și română), dar și prin scrierea unor jurnale de călătorie, s-a creat o metaliteratură cu profunde tangențe și referințe la aspectul social.

Am citit cu ceva timp în urmă Jurnalul parizian. Apoi citisem și Jurnalul (2004-2010) de Mircea Cărtărescu, cărți la care m-aș întoarce cu mare drag și ardoare să le recitesc. Conțin atâta potrivire cu scrierile lui Paul Goma sau Nicolae Steinhardt. Aceasta este metaliteratura, în esența ei, de la țara de origine spre țara în care călătorești, dar și despre ceea ce contează mai mult în această viață socială a Parisului (dacă e să-l citez pe Eugen Simion), contează cultura, literatura, scriitorii.

Când publica Timpul trăirii, timpul mărturisirii, în 1977, Eugen Simion se confesa, că ar fi vrut ca „acest Jurnal parizian să constituie o «mică vacanță critică», după o carte grea, cu subiecte copleșitoare”. Tocmai publicase volumul II din Scriitori români de azi.

Studiile despre Ionescu și Eliade, altele de dinainte, nu mai sunt dublate de „mici vacanțe critice”. Dar nu e acest fapt consecința unei metamorfoze la nivelul scriiturii critice? Prin urmare, voi reveni la Jurnalul parizian, din care tocmai am citat, operă de creație înainte de toate, plină de idei, personaje, atmosferă și rafinament. Este o carte scrisă în descendența marilor moralști francezi, în stil balzacian, cum menționează însuși Eugen Simion. Dar scrisă de un român care întâlnește Occidentul. Dezamăgit, la întâlnirea cu realul, că miturile au murit – de nu vor fi fost cumva numai proiecția unui subiect căruia ceea ce le-a generat îi era inaccesibil –, el reușește să le reinstitue prin scris.

„Parisul este un mit pe care trebuie să-l meriți”, scria Eugen Simion în Jurnalul parizian. În această carte confesivă, pe poetul Adrian Păunescu, de exemplu, venit din America, în trecere prin Paris, nimic nu-l impresionează: „O privire și-atât, și-a făcut o impresie, nu se arată copleșit și, cu aerul omului venit de pe un continent prosper și puternic, pășește mai departe, sceptic și încrunțat, prin bătrâna capitală a Franței. Pentru

el (mi s-a părut) nu există un mit al Parisului și niciun complex spiritual legat de el. Bătrâna mătușă îl cam plictisește...” La fel de departe de mit este, abia ajuns la Paris, și Marin Preda.

Vorbind despre conceptul de literatură europeană, e necesar să amintim că această noțiune a pătruns și s-a aclimatizat în ideologia românească, bineînțeles, datorită traducerilor, mai ales, din alte limbi, dar și prin formula de sincronizare a literaturilor.

Bunăoară, conceptul de postmodernism a fost pus în lucru de scriitorii optzeciști, în timpul în care se inhiba regimul comunist. Mai mult ca atât, prin ceea ce s-a ivit, ei au maximalizat și mai mult distanța de până la ei, realizând și intuiția acelei distanțe. Respingând modernismul învechit, desuet, caz impus din interiorul literaturii noastre, aflată pe punctul de sincronizare, de elaborare a unor structuri noi.

Mircea Cărtărescu motiva îndreptarea poezilor optzeciști spre un postmodernism vast. Unele din trăsăturile care au fost atribuite postmodernismului sunt: antropologism (Mircea Nedelciu), noi sensibilități (Ioan Bogdan Lefter), neoclasicism (Alexandru Mușina), romantism întors (Radu G. Țeposu). Se declanșează integrismul spiritual, recuperarea spirituală, poezia coboară în stradă, printre oameni, poetul se angajează existențial. Din acest motiv „cartea ia locul lumii și lumea s-a sfârșit în carte”, cum zicea Mallarmé. Iar ficțiunea deliberată este un loc sigur al visului. Transcendența romantică se mută în retorică, în întrebări care conțin și răspunsul existențial, metatextual, paratextual.

Contribuția generației '60, a fost remarcată și de actualii critici literari, aceasta fiind considerabilă pentru posmodernitate. Deși scriitorii anilor '80 au folosit primii acest termen, deși tot ei au avut conștiința că aparțin generației postmoderne. Ulterior, alți critici au folosit un firesc decupaj de a exclude conștiința teoretică de sine pentru postmoderniști, iar, pe de altă parte, scriitorii anilor '70 au recuperat miturile și oniricul, vădind o maturitate sporită a spiritului creator. „Chiar dacă generația '60 n-a folosit niciodată termenul, ceea ce indică doar faptul că ea n-a avut conștiința că aparține epocii postmoderne, spre deosebire de generația '80, care o are, și încă în mod acut, contribuția celei dintâi la postmodernitate este considerabilă” (Nicolae Manolescu, în ultima Istorie a literaturii române..., apărută relativ recent).

În acest sens, o mare parte din actualii critici sunt de acord să vadă mai mult în Nichita Stănescu și în Marin Sorescu niște reprezentanți ai unui postmodernism organic, structural, chiar dacă lipsit de o conștiință terminologică de sine. „Postmodernismul, scrie Octavian Soviany, cel mai percutant din optzeciști, cum îl numește D. Țepeneag, nu începe la noi în 1980, ci odată cu grupul oniric, Școala de la Târgoviște etc. Meritul optzeciștilor (nu neînsemnat!) a fost acela de a fi transformat postmodernismul într-un fenomen popular.” „În linii mari, diversele accepții, date postmodernității, pot fi grupate în două clase. De o parte, se află cei care definesc postmodernul în termeni de descentralizare, deconstrucție, dispersie, fragmentarism, precum Ihab Hassan, Lyotard, Baudrillard etc. De cealaltă parte, cei care definesc postmodernul în termeni de pluricentrism, eclecticism, toleranță, coabitare, precum John Barth, U. Eco, G. Vattimo, G. Durand, definiție ce ar putea fi numită «noua antropologie» sau neohermetism” (Corin Braga).

Atunci să vedem: unde se situează oniricii? Deci, oniricii erau cei care îmbrățișau un postmodernism de coabitare, eclectic. Alex Ștefănescu remarca faptul că „amestecul de ambiție și spirit ludic, specific unui jucător de șah, îl determină pe Dumitru Țepeneag să «inventeze», în colaborare cu Leonid Dimov, un nou curent literar, «onirismul». Nu este vorba de o aventură estetică reală, ci de un act de teribilism căruia i se calculează dinainte «mutările», de un joc de-a literatura. Totuși, prin raportare la literatura convențională și previzibilă promovată de regimul comunist, acest răsfaț estetic capătă semnificația unei încercări de insubordonare și găsește adepți: Virgil Mazilescu, Vintilă Ivănceanu, Daniel Turcea, Florin Gabrea, Iulian Neacșu (când va face bilanțul, Dumitru Țepeneag îi va adăuga în listă și pe Sorin Titel, Virgil Tănase și să nu-l uităm pe Emil Brumaru!, care se apropie temporar de «grupul oniric»)” (România literară, 2013, nr. 51-52, Dumitru Țepeneag, Biografie de Alex Ștefănescu).

Așadar, reîntorcându-mă la Dumitru Țepeneag, remarc că el e preocupat să readucă în memoria contemporanilor onirismul, curent literar pe care îl consideră un început al acelei mișcări literare juvenile. Programul estetic elaborat de oniristi, conținea doza de vis, care urma a fi inoculată în fiecare text, după cum spune Alex Ștefănescu.

De altfel, șansa revistei Luceafărul, publicație a Uniunii Scriitorilor din România (primul număr al căreia apare în 1958, la București) constă în faptul că prinde consistență odată cu tinerii scriitori ai generației '60, mulți dintre aceștia debutând aici sau publicându-și în paginile Luceafărului unele din cele mai bune scrieri ale lor. Printre ei: Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ion Gheorghe, Nicolae Velea, Fănuș Neagu, D.R. Popescu, Ioan Alexandru, Leonid Dimov, D. Țepeneag ș.a.

Această latură a dezvoltării literaturii doream să o tratez și anume faptul că postmodernismul a apărut cu mult mai devreme în literatura română, susținut de grupul oniric, avându-i pe cei doi teoreticieni, Dumitru Țepeneag și Leonid Dimov, dar și pe scriitorii, enumerați mai sus, inclusiv pe Virgil Mazilescu, Iulian Neacșu, Sânziana Pop, Florin Gabrea, Daniel Turcea, Emil Brumaru, Sorin Titel. E de menționat și interzicerea cuvântului oniric în acele timpuri, din motive politice.

În Dinamica imaginarului poetic: grupul oniric românesc (Editura „Eikon”, 2012), autoarea, Alina Ioana Bako, demonstrează că interesul pentru această mișcare literară mai este încă viu. În acest volum, Alina Ioana

Bako analizează creațiile a cinci poeți în ale căror texte trăsăturile distinctive ale onirismului sunt mai mult sau mai puțin prezente: Leonid Dimov, Emil Brumaru, Virgil Mazilescu, Daniel Turcea și Vintilă Ivănceanu.

Deși s-a vehiculat ideea tardivității postmodernismului românesc, totuși sincopa ce a survenit în anii '70, deși s-a părut pentru o scurtă perioadă, ni i-a remarcat și apropiat de prezent pe creatorii ideii visului lucid, cu o scripturală tentă filosofică, împletită din metafizică și intertextualitate, așa precum spunea Heidegger despre poezia lui Hölderlin că „omul locuiește poetic”. Iar despre existența actuală și proliferarea unei literaturi onirice, cât și despre un alt curent neo-, alternativ, se va demara un alt studiu literar